

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.62.16492

УДК 346.1(045)

Д. О. Беззубов,

доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7183-5206>

І. С. Тімуш,

доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-4450>

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: dbezzubov@ukr.net, iryna.timush@npp.nau.edu.ua

***Метою статті є комплексний правовий аналіз основних принципів господарського права. Методи дослідження:** в ході роботи використано основні наукові методи системного аналізу, формальної логіки та метод класифікацій. Метод системного аналізу застосовано для з'ясування змісту принципів господарського права. Метод формальної логіки дозволив визначити наукові погляди на категорії принципів господарського права. Метод класифікацій дозволив визначити шляхи подальшого удосконалення принципів господарських відносин та векторів їх правового регулювання.*

***Результати:** дослідження питання принципів господарського права дозволяє визначити шляхи і методи мінімізації впливу негативних факторів і ризиків на стан економіки та права в сфері господарювання. Результати дослідження, викладені в даній науковій статті, дозволяють визначити подальші кроки в дослідженні принципів у сучасній науці господарського права.*

***Обговорення:** проблеми класифікації, змісту, впливу принципів господарських відносин є важливими з позиції розвитку науки господарського права.*

***Ключові слова:** принципи господарського права; господарські відносини; правове регулювання.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Чинний Господарський кодекс України закріплює низку принципів господарювання, але прямо не визначає основні принципи господарського права як окремої галузі суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності. Кодифікований акт дозволяє на підставі аналізу різних правових норм виділити керівні положення, що є засадничими для господарських відносин. З огляду на триваючу їх трансформацію та зв'язок з економічними відносинами важливо з'ясувати саме основні засади, які забезпечують спрямування регуляторного впливу права на значений вид відносин та його мету.

Значення принципів господарського права полягає в тому, що вони дозволяють долати прогалини у праві, впроваджувати та враховувати практику Європейського суду з прав людини, виокремити особливості цієї галузі права серед інших.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання принципів господарського права розглядалися відомими вченими – юристами В.К. Мамутовим, Г.Л. Знаменським, В.С. Щербиню, О.П. Подцерковним, В.С. Мілаш, О.А. Ломакіною, Н.О. Армаш, А.Ф. Мельником, І.М. Комарницьким, В.І. Захарченком, Н.О. Санахметовою, С.Ф. Демченко, Ю.В. Розман, Л.Є. Зуєвою, П.В. Куфпиревим, В.В. Коваленко, Ю.Д. Притикою, Т.Г. Захарченком,

В.А.Рекуном та іншими. У працях цих науковців висловлюються різні підходи до розуміння принципів господарського права, як власне вказуються і різні принципи. На наш погляд, основні засади господарського права також зазнають певних змін, які не враховані у здійснених дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Принципи господарського права здатні впливати як на процес нормотворчості, так і на процес правозастосування. На їх підставі тлумачаться норми ГК України та інших правових актів, що регулюють господарські відносини, які є предметом господарського права.

У ст. 6 ГК України загальними принципами господарювання визначено наступні:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;

- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

- захист національного товаровиробника;

- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [1].

Загалом ми схильні віднести зазначені принципи господарської діяльності і до принципів господарського права, однак вони не є вичерпними для цієї галузі.

Виникає питання про перший із окреслених принципів – забезпечення економічної багатоманітності. Не зовсім зрозумілий його зміст, оскільки відсутнє пояснення економічної багатоманітності та як саме вона забезпечується. Більшість науковців вважає, що це поняття означає плюралізм форм власності. На нашу думку, змістовно воно має розумітися більш широко, адже економіка охоплює різні види діяльності, господарство країни.

Деякі дослідники, як зауважує В.С. Щербина, ототожнюють поняття «принципи господарського права», «загальні принципи господарювання», «принципи правового регулювання господарської діяльності», що призводить до сплутування різних принципів [2]. Варто погодитися і з його думкою про нечітко або й помилково сформульовані в ГК України окремі керівні положення. Дійсно, некоректно викладено законодавцем положення про обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави. Адже воно неоднозначно сприймається, оскільки для забезпечення суспільно значимих цілей, наприклад, безпеки суспільства, екологічного захисту населення, державне регулювання економічних процесів вбачається пріоритетним і не повинно розглядатися як обмежене.

Для розуміння змісту, впливу, підходів до формулювання, взаємозв'язку принципів права та уникнення сплутування дотичних правових понять перш за все важливо звернутися до поглядів науковців, які з позицій теорії права їх визначали. С.С. Алексєєв під принципами права пропонував розуміти виражені у праві вихідні нормативно-керівні засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [3].

А.М. Колодій визначив принципи права як «відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин...» [4].

На переконання Жан-Луї Бержеля принципи права є плодом тенденцій, що приховані від зовнішнього зору в надрах суспільства, та вони є виявом «духу законів» [5, с. 167].

У теорії права класичним є підхід щодо класифікації принципів права за сферою їх дії у межах системи права (основоположні та загальні (притаманні праву в цілому), у межах однієї або кількох галузей права (міжгалузеві та галузеві), у межах підгалузей та інститутів. А.М. Колодій констатує залежність внутрішньої єдності і стабільності кожної окремої галузі права, та, відповідно, і права загалом, від притаманних галузям принципів права [4].

Акцентуючи увагу на загальних принципах права, які притаманні і господарському праву зокрема, доцільно звернутися до Конституції України та насамперед наголосити на конституційних принципах: *верховенства права* (ч. 1 ст. 8 Конституції), *забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, рівності суб'єктів права власності перед законом* (ч. 4 ст. 13 Конституції); *забезпечення державою екологічної безпеки* (ст. 16 Конституції), *права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом* (ч. 1 ст. 42 Конституції); *забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності* (ч. 3 ст. 42 Конституції) [6].

Виходячи з того, що в основі права на підприємницьку діяльність лежить приватний інтерес, а у господарсько-правових відносинах реалізується також і публічний інтерес, та враховуючи практику Європейського Суду з прав людини, спрямовану на узгодження публічних і приватних інтересів, вбачається за необхідне до загальних принципів господарського права віднести принцип *збалансованості публічних і приватних інтересів*.

В.С. Щербина слушно застерігає, що баланс публічних і приватних інтересів в економічній сфері, у випадках, коли йдеться про державне регулювання економіки, є лише одним із можливих станів їх співвідношення (стан рівноваги), який не можна визначати як мету (проміжну чи кінцеву) регулюючого впливу держави, оскільки про баланс інтересів можна говорити у разі, коли йдеться про юридично рівноправних учасників правовідносин [7].

Зосереджуючись на галузевих принципах, варто зупинитися на принципі *свободи підприєм-*

емницької діяльності, у межах, визначених законом. Обумовлене законодавцем обмеження свободи підприємництва пояснюється наявністю як певних законодавчих вимог до здійснення такої діяльності, так і визначених видів господарювання, заборонених для підприємства. Відповідно до ч. 4 ст. 12 ГК України обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом. Зміст принципу свободи підприємництва розкривається також через принципи підприємницької діяльності (ст. 44 ГК України) та організаційні форми підприємства (ст. 45), правове регулювання щодо яких здійснюється й іншими законами. Зокрема підприємництво здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Пов'язаним із принципом свободи підприємництва вважаємо принцип *державної підтримки підприємства*, який реалізується зокрема шляхом передання підприємцям державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності, надання земельних ділянок, стимулювання модернізації технологій, сприяння в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування тощо. Вектор впливу цього принципу виходить

за межі кодифікованого акта і знаходить втілення у спеціальних законах (Закони України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про державну підтримку сільського господарства України» тощо).

До ключових принципів господарського права відноситься *захист національного товаровиробника*. Його зміст і мета потребують подальшої нормативної розробки. В Україні у розвиток цього принципу на сьогодні діють Закони «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про народні художні промисли».

Керівне положення про *забезпечення раціонального використання природних ресурсів у сфері господарювання* впливає на підставі аналізу норм ст. 148-153 ГК України. Воно забезпечується системою спеціальних дозволів (рішень) уповноважених органів та встановленим порядком надання у користування природних ресурсів. Частиною першою ст. 153 ГК України прямо встановлено обов'язок ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності, а також використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності.

У ст. 18 ГК України закріплено принцип *обмеження монополізму та сприяння змагальності у сфері господарювання*. Частково його зміст і спрямування розкрито у нормах ст. 27 ГК України. Шляхом прискання зловживань монополістичним становищем на ринку, недопущення неправомірних угод між суб'єктами господарювання, заборони дискримінації суб'єктів господарювання, недобросовісної конкуренції, неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції, досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірного збирання, розголошення та використання відомостей, що є комерційною таємницею, досягається сприяння змагальності у сфері господарювання. Принцип обмеження монополізму та сприяння змагальності у сфері

господарювання забезпечується завдяки державному контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства.

Зміст керівного положення щодо *захисту прав суб'єктів господарювання* окреслено у ст. 20 ГК України. Кожний суб'єкт господарювання має право на захист своїх прав і законних інтересів шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- установа, зміни і припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом.

Зазначені способи захисту дозволяють зробити висновок, що захист можливий як самостійними заходами суб'єктів господарювання, так і в адміністративному або судовому порядку.

Принцип *відповідальності суб'єктів господарювання* стимулює дотримання господарського правопорядку. Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставі і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договором. Господарсько-

правова відповідальність також базується на принципах, які допомагають зрозуміти її природу і особливості. Згідно з ними:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Однією з базових засад для господарських правовідносин є принцип *свободи господарського договору у межах, визначених законом*. Оскільки існує специфіка укладення договорів на підставі державного замовлення, варто звернути увагу, що саме в цих випадках свобода договору найчастіше зазнає певних обмежень. Укладення типових договорів, форми яких затверджені уповноваженими державними органами, також «сковує» свободу договору. Але такі особливості даного принципу передбачені ГК України (ст. 179, ст. 183, ст. 184 Кодексу). Зауважимо, що принцип свободи господарського договору доцільно розглядати в межах інститутів договірної та зобов'язального права.

Висновки. Принципи господарського права визначають напрямки господарсько-правового регулювання та допомагають долати прогалини завдяки застосуванню аналогії права.

Теоретичні напрацювання науковців, які досліджували засадничі положення галузі господарського права, а також отримані результати системного аналізу норм ГК України дозволяють визначити та класифікувати основні принципи господарського права, на підставі яких має здійснюватися тлумачення як норм самого кодексу, так і інших правових актів господарського права.

Окрім принципів господарювання, закріплених у ст. 6 ГК України, до галузевих необхідно відносити такі принципи господарського права: збалансованості публічних і приватних інтересів, обмеження монополізму та сприяння змагальності у сфері господарювання, відповідальності суб'єктів господарювання, захисту суб'єктів господарювання, державної підтримки підприємництва, забезпечення раціонального використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Принцип свободи господарського договору у межах, визначених законом, доцільно вважати таким, що поширює сферу своєї дії на окремі інститути господарського права.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

2. Щербина В.С. До питання щодо принципів господарського права. *Вісн. півден. регіон. центру Нац. акад. прав. наук України*. 2014. URL: https://prc.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/vprc_2014_1_10.pdf

3. Алексеев С.С. *Общая теория права: учебник*. Москва: Проспект, 2008. 565 с.

4. Колодій А.М. *Принципи права України: монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 207 с.

5. Бергель Ж.-Л. *Общая теория права*. Москва: Тип. Липец. изд., 2000. 576 с.

6. Конституція України від 28 чер. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Щербина В.С. Публічні й приватні інтереси в господарських відносинах. *Приват. право і підприємництво*. 2014. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C1COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2014_13_9.pdf

References

1. Gospodars'kyj kodeks Ukrai'ny vid 16 sich. 2003 r. № 436-IV. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. St. 144.

2. Shherbyna V.S. Do pytannja shhodo pryncypiv gospodars'kogo prava. *Visn. pivden. re-*

gion. centru Nac. akad. prav. nauk Ukrainy. 2014. URL: https://prc.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/vprc_2014_1_10.pdf

3. Alekseev S.S. Obshhaja teorija prava: ucheb-nik. Moskva: Prospekt, 2008. 565 s.

4. Kolodij A.M. Pryncypy prava Ukrainy: monografija. Kyi'v: Jurinkom Inter, 1998. 207 s.

5. Berzhel' Zh.-L. Obshhaja teorija prava. Moskva: Tip. Lipec. izd., 2000. 576 s.

6. Konstytucija Ukrainy vid 28 cher. 1996 r. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.

7. Shherbyna V.S. Publichni j pryvatni interesy v gospodars'kyh vidnosynah. Pryvat. pravo i pidpryjemnyctvo. 2014. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C1COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2014_13_9.pdf.

Dmytro Bezzubov, Iryna Timush

PRINCIPLES OF ECONOMIC LAW

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: dbezzubov@ukr.net, iryna.timush@npp.nau.edu.ua

The purpose of the article is a comprehensive legal analysis of the basic principles of economic law. Research methods: in the course of work the basic scientific methods of the system analysis, formal logic and a method of classifications are used. The method of systematic analysis is used to determine the content of the principles of commercial law. The method of formal logic allowed to determine scientific views on the categories of principles of economic law. The method of classifications allowed to identify ways to further improve the principles of economic relations and vectors of their legal regulation. Results: the study of the principles of economic law allows to identify ways and methods to minimize the impact of negative factors and risks on the state of the economy and law in the field of management. The results of the research presented in this scientific article allow us to determine further steps in the study of principles in the modern science of commercial law. Discussion: problems of classification, content, influence of the principles of economic relations are important from the standpoint of the development of the science of economic law. The effectiveness of legal regulation depends on a number of factors, but largely on the principles of law, as they are the primary basis, the vector that indicates the direction of legal regulation and its legal purpose.

The definition and proper legal consolidation of the principles of economic law are especially relevant in this context, as they are the basis, the basis, the legal basis on which economic law is built, and the effectiveness of legal regulation in this area directly affects the state economy.

The value of the principles of law is that they are able to determine the content of the legal system and its structural elements, to be a means of interpreting legal norms, as well as to directly regulate legal relations, including bridging gaps in law, which is especially relevant for commercial law due to the rapid dynamics of economic relations and the constant expansion of economic spheres.

The existence of well-defined principles of commercial law, taking into account the case law of the European Court of Human Rights, and enshrined in national law, can solve this problem within the field of commercial law.

The principles of law affect both the process of rule-making and the process of law enforcement. However, among practicing lawyers, the principles of law are perceived only as a theoretical, even ideological component of law, which is devoid of any practical significance.

This formal approach to the principles of law is due, in particular, due to inadequate attention to this topic in courses and training of specialists in the field of law, and insufficient attention to this topic by

theoretical research, which, in turn, is reflected in shortcomings as rulemaking, and law enforcement. It should also be noted that there is no article in the Commercial Code of Ukraine that would contain general principles of commercial law, which should be the regulator of public relations in the field of commercial law.

The principles of economic and legal regulation not only determine the vector of such regulation, but are also used to fill existing gaps in legal regulation through the application of the analogy of law.

At the level of the basic branch code it is necessary to fix the principles which would define the general conceptual bases on which all regulatory legal acts regulating economic legal relations should be built, and on the basis of which both norms of the code, and other legal acts of economic law should be interpreted.

Determining the sectoral principles of commercial law, it is necessary to begin with the specifics of the branch of law, which has a complex nature of relations of the subject of regulation and, accordingly, the complex nature of economic relations.

The principles of commercial law should be used to combine essentially opposite in nature legal and public interests, the simultaneous existence of which is a consequence of the complex nature of the field of commercial law. It is important to correctly determine the presence of private or public interest in real legal relations and find the optimal relationship between them.

The principle of optimal balance of private and public interests should be one of the principles of commercial law.

Achieving the principle of optimal balance of private and public interests is possible through the application of the general principle of proportionality.

Key words: *principles of economic law; economic impact; legal regulation.*

Стаття надійшла до редакції 26.01.2022